

FURDEK MÁTYÁS Terv és értéktörvény

Országunk gazdasági mechanizmusában az árutermelés kategóriái — áru, érték, pénz, ár, piac, hitel, kamat, értéktörvény — a Román Kommunista Párt 1967. októberi plenáris ülése óta egyre inkább előtérbe nyomulnak, s az eddiginél jóval nagyobb jelentőségre tesznek szert.

Felmerül a kérdés, mi ennek a magyarázata? Hiszen a gazdasági szakirodalomban még nem is olyan régen a tervet és az értéktörvényt csak kibékíthetetlen ellentmondásukban tudták felfogni. Ha tervgazdaság van, nincs szükség értéktörvényre, mivel mind a nemzetgazdaság tervszerűsítésének, mind pedig az értéktörvénynek azonos szerepük van: szabályozni a társadalom rendelkezésére álló idő elosztását a különböző termelési ágak között. Márpedig, ha mindkettőnek ugyanaz a szerepe, akkor mire való a kettő együtt? Ahol létrejönnek azok a társadalomgazdasági feltételek, hogy a társadalmi munkát tudatosan, tervszerűen osszák el, ott nem marad hely az értéktörvény számára, mivel ez ugyanazt tenné, de spontánul és anarchikusan. A kettő tehát kölcsönösen kizárja egymást. Ez igazán logikus, nemde? A válasz eddig határozott igen volt. Ma már a válasz nem ennyire egyértelmű. Miért kell körültekintőbben megfogalmazni?

Kezdjük talán a kiindulópontnál. Mikor, milyen feltételek között tölti be az értéktörvény a spontán szabályozó szerepét, és mikor, milyen körülmény között lehet és kell tudatosan szabályozni a gazdasági-társadalmi folyamatokat?

Marx és Engels a tervszerűsítésről

Marx és Engels a tervszerűsítésről mindig csak mint a kapitalizmus ellentétéről tesz említést, de csak általánosan. Szerintük a társadalom rendelkezésére álló időt tudatosan, tervszerűen kell elosztani a különböző tevékenységi területek között. A munkát természetes mértékegységekben, időben osztják el, vagyis közvetlenül, és nem közvetett formában a csere útján, nem értékben fejezik ki. Marxék értelmezésében a szocializmusban a kérdés nem úgy fog felmerülni, hogy ez a termék ennyit meg ennyit ér, hanem a társadalom az illető termék előállítására ennyi meg ennyi *munkaidőt fordított*. Ezért a szocializmusban nincs szükség arra, hogy a termék előállítására felhasznált időt viszonylagosan, értékben fejezzük ki. Ennek megfelelően a termékek használati értéke, hasznossága kerül előtérbe, a természetes mértékegységekben történő nyilvántartás. De ebben az esetben a termék nem válik áruvá, mivel nem a csere, a piac, az adásvétel útján jut el a fogyasztóhoz. Ha nincs áru, nincs érték, nincs értéktörvény sem. Ezért Marx és Engels a szocializmus körülményei között nem beszél értéktörvényről, hanem csak munkamegosztásról, ahol ez közvetlenül történik és nem közvetve a piac közvetítésével, az érteken keresztül.

Történelmileg a kérdés először a világ első szocialista országában, a Szovjetunióban merült fel, közvetlenül a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után. Lenin is kezdetben a szocializmust mint nem árutermelő társadalmat fogta fel. Ennek megfelelően a gazdaságpolitika célja az volt, hogy megbénítsa az áruforgalmat. Ezt a nemzetközi tőke intervenciója, a polgárháború, a hadi kommunizmus siettette is. Az intervenciók kiüzése után új gazdasági politikájában Lenin már számol az árutermeléssel, de csak mint átmeneti nehézséggel. A város és falu, az ipar és a mezőgazdaság kapcsolatának átmeneti formáját látta az árutermelésben (árutermelésre szükség van, mivel a mezőgazdaság kisárutermelésen nyugszik). Később már a szocialista szektorra is kiterjesztette az önálló gazdasági ügyvitelről szóló tézisében.

Az 1920-as években lezajlott vitákban az árutermelés, érték és értéktörvény létezését a magánszektor maradványából vezették le. Az akkori nézetek szerint az árutermelés és a pénz a tervgazdasággal szemben az ösztönösséget képviselte; az áru és a pénz a szocializmusban idegen test, a fejlődés előbb-utóbb szükségszerűen kiküszöböli.

De az árutermelés és az érték a magánszektor fölszámolása után sem tűnt el. Először csupán a fogyasztási cikkek terjedt ki, később a termelőeszközökre is.

Amikor hazánk munkásosztálya a Román Kommunista Párt vezetésével magához ragadta a politikai, majd a gazdasági hatalmat, már általánosan elfogadott nézet volt, hogy a szocializmusban is van árutermelés, ár, érték, értéktörvény, piac. Felmerült azonban a kérdés, hol a helye ezeknek a kategóriáknak, milyen viszony áll fenn az utóbbiak és a tervgazdálkodás között?

Az általánosan elfogadott nézet szerint az árutermelés és az érték nem változtatja meg az állami tervezés *lényegét*, hanem csupán megvalósulási módját. Mivel a főbb termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak, a társadalom rendelkezésére álló időt tervszerűen és tudatosan lehet és kell is elosztani. Az egész nemzetgazdaságot átfogó terv révén tudatosan megvalósul az, ami a magántulajdonon alapuló árutermelésben spontánul, anarchikusan megy végbe. A terv ugyanis átveszi a piaci mechanizmus összes funkcióit. Az árutermelés léte a marxi elképzeléseket csak annyiban módosítja, hogy terveinkben a társadalmi időt kettős formában fejezzük ki: közvetlenül és közvetve is, természetes és értékformában is. Terveinkben a mennyiségi, természetes mértékegységekben kifejezett mutatókat (tonna, liter, méter) értékmutatókkal egészítjük ki, mint például az össztermelés volumene és értéke, a termék mennyisége és önköltségi ára, a választék és eladási ára.

Árutermelés, érték és értéktörvény van ugyan, de mivel az áruforgalom döntő hányada a szervezett piac csatornáin bonyolódik le (szocialista kereskedelem), az áruforgalom, a piac is tervszerűsíthető. Ismerve a lakosság várható vásárlóerejét a tervekben előre tudatosan meghatározható a forgalomba kerülő áruk mennyisége, választéka, ára. A tervszerű árutermelésben és a tervszerűsített piacon az áruk ára nem spontánul alakul ki a kereslet és kínálat arányában, az áru ára nem ingadozik értéke körül, hanem az árakat az állam állapítja meg. Értéktörvény

van ugyan, de ezt a szocialista állam tudatosan felhasználja. Ezt főleg abban látták, hogy az állam az áruk árának megállapításakor tudatosan érték alatt vagy érték felett állapítja meg az árakat. Bár az így megállapított árak esetenként nem estek egybe az áruk értékével, de az összárak ára egyenlő volt az összárak értékével. Esetenként nem érvényesült az egyenértékűség elve — egyenlő értékek cseréje —, s nemzetgazdasági szinten a cserearányoknak ez a hiánya már eltűnt, mivel az áreltérések kölcsönösen kiegyenlítették egymást.

Ebben a felfogásban az érték, ár, piac többnyire technikai segéd-eszközzé, inkább adminisztratív, mint gazdasági kategóriává alakult át.

Az értéktörvény mégis hallat magáról

Kétségtelen, hogy a társadalom rendelkezésére álló munkaidő tervszerű, tudatos elosztása, a gazdasági egységeknek egy mindent átfogó, egységes tervbe való beillesztése, a társadalom anyagi és pénzügyi erőforrásainak összpontosítása hazánk gazdasági életében jelentős előrelépést eredményezett. Az ország termelőerői gyors ütemben és sokoldalúan fejlődnek. Az ország ipari termelése körülbelül 11-szerese az 1938-as színvonalnak. Nem sok ország büszkélkedhet hasonlóval. A mezőgazdaság, szállítás, kereskedelem és távközlés is a korszerűsítés útjára lépett. Az életszínvonal növekvő tendenciát mutat.

Ennek ellenére a fejlődés, a gyors előrehaladás közben nem kívánatos jelenségek léptek fel. A termelésben megjelentek „a tervszerű veszteséggel” dolgozó vállalatok számai, anyagpazarlás, a társadalmi munkaidő elfecsérlése, nem minden esetben megfelelő választék és minőség volt tapasztalható. Egyes termékek a „hiánycikkek”, mások pedig a „nehezen eladható” áruk lajstromára kerültek. Mivel az egyes termékek (például gépek, nyersanyagok) esetében az ármegállapító bizottság — az említett elméleti alap értelmében — az árat értéken alul rögzítette, az eladás során a termelőeszközöket gyártó egységeknek gyakran még a termék előállítására fordított költségeket sem térítették meg a vevők (szocialista vállalatok). Ezek az ipari egységek azután mint tervszerűsített veszteséggel dolgozó vállalatok szerepeltek, hiszen veszteségük sokszor nem rossz gazdálkodásukból, hanem az alacsonyan megállapított kötelező eladási árból származott.

Ami gyakorlat miatt, hogy a vállalatok terven felül realizált jövedelmének nagy részét be kellett fizetni az államkasszába, sok ipari egység nem törekedett a rendelkezésére álló idő ésszerű kihasználására, s olyan termelési tervet „harcolt ki” magának, melyet különösebb erőfeszítések nélkül teljesíteni lehetett. Ez laza munkanormákhoz vezetett, rejtett időtartalékok kialakítását tette lehetővé.

Mivel nem a vállalat foglalkozott az áruk értékesítésével, hanem átadta a kereskedelemnek, a vállalatot nem túlságosan érdekelte, hogy mi az, amit jól és könnyen, és mi az, amit nehezen vagy sehogy nem lehet eladni. Az ő feladata a tervben szereplő mennyiségek legyártása volt. A kezdeti szakaszban a piac elsősorban az „eladók piaca” volt, a választék és minőség nem sokat nyomott a latban. De amilyen mértékben az árübőség kezdett kialakulni, a jövedelmek jelentősen emelkedtek, a piac is kezdett lassacskán a „vevők piacává” átalakulni. Megnőttek a

választékkal és a minőséggel szemben a követelmények, ami a kereskedelemnek nem kis gondot okozott.

Noha e hiányosságok messze elmaradnak az eredmények mögött, meglévő tartalékainknak a gazdasági vérkeringésbe való bevonása, egész gazdasági életünk hatékonyságának emelése a figyelmet ezekre a kérdésekre irányította. Pártunk 1966. december 21—23-i plenáris ülése mélyrehatóan elemezte ezeket a hibákat és megszüntetésükre sokoldalú, átfogó és hatékony intézkedések egész sorát irányozta elő. Az 1967-es decemberi Országos Konferencián — miután széles körű vitára bocsátották az 1967. októberi plenáris ülés irányelv-tervezetét — nagy jelentőségű határozatokat fogadtak el. Ahhoz, hogy kellőképpen értékelhessük e határozatok súlyát, vizsgáljuk meg, milyen okok idézték elő ezeket az imént említett nem kívánatos jelenségeket, amelyek, bár nem akadályozhatták meg a felfelé ívelő fejlődést, de mindenesetre lassították. Megszüntetésük a fejlődés meggyorsítása végett időszerű és fontos feladat. De hogyan történjék?

E jelenségek felderítésében a kiindulópont változatlanul a terv vagy értéktörvény. Két variáns kínálkozik. Terveink — noha jelentős eredmények elérését tették lehetővé — nem tökéletesek. Ezért az egyik variáns a hibák kiküszöbölését a tervszerűsítés, a nemzetgazdaság vezetésének és irányításának megjavításában látja. A másik variáns ugyancsak a terv és értéktörvény összefüggéséből indul ki: mivel a szocializmus gazdasági törvényeinek jelenlegi ismeretében és a meglévő technikai eszközökkel nem tudjuk kellő pontossággal előre jelezni és beütemezni a tendenciákat, lazítani kell a terven, engedjünk teret a piaci mechanizmusnak, más szóval engedjünk teret az értéktörvény mechanizmusának.

A Román Kommunista Párt az 1967. októberi plenárisán elfogadott irányelv-tervezete és a decemberi Országos Pártkonferencia ebben a vonatkozásban félre nem érthető választ adott. A párt szilárdan és elkötelezetten kitart az egész nemzetgazdaság tervszerű irányítása és vezetése mellett, s határozottan elutasította mindazokat a spontaneitás és anarchia irányában ható törekvéseket, melyek ki akarják vonni a nemzetgazdaság egyik vagy másik ágát, a gazdasági és társadalmi élet egyik vagy másik területét a terv hatásköréből. Pártunk a tervszerűsítés fontosságát, szükségességét emeli ki, s elveti a piaci mechanizmus irányában tett engedményeket. De ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a nem kívánatos jelenségek kiküszöböléséért az eddiginél nagyobb mértékben fel kell használni az árutermelésre jellemző kategóriákat, így az értéktörvényt is. Vagyis terv *vagy* értéktörvény helyett terv és értéktörvény.

Nemzetgazdasági arányok és értéktörvény

A kérdés ilyen felvetése szükségessé teszi, hogy a szocializmus gazdasági törvényeiről és gazdasági kategóriáiról az eddiginél pontosabb képünk legyen.

Maradjunk csak a nemzetgazdaság tervszerűsítése és az értéktörvény problémájánál. Az eddig általánossá vált nézet szerint — tanúskodnak erről a régebbi évfjártatú tankönyvek és tanulmányok — a nemzetgazdaság tervszerűsítését az értéktörvény ellentétéként fogták fel,

mint olyant, amely az utóbbi helyébe lép. Am — mint a szocializmus építésének gyakorlata is igazolta — a nemzetgazdaság tervszerűsítésének törvénye nem egyszerűen az értéktörvény ellenlábasa, hanem több annál. A nemzetgazdasági terv kidolgozásakor ugyanis nemcsak a tervszerűsítés törvényéből indulunk ki, hanem az összes objektív gazdasági törvényeket szem előtt tartjuk. Ez ma már kezd „természetesnek“ tűnni, annál is inkább, mivel már a tőkés árutermelésben is a társadalom rendelkezésére álló idő elosztását nemcsak az értéktörvény, hanem a tőkés gazdaságban ható többi gazdasági törvény is meghatározza. Márpedig, ha a nemzetgazdasági arányokat, a társadalom idő- és anyagi erőforrásait a szocializmusban ható összes gazdasági törvények figyelembevételével dolgozzák ki, akkor az értéktörvényt is — mint az árutermelés objektív törvényét — tekintetbe kell venni. Ezért a tervszerűsítés nem zárja ki, ellenkezőleg, feltételezi az értéktörvényt.

A nemzetgazdaság ugyanis nem egyszerűen a gazdasági tevékenységek számtani összege, hanem olyan összetett rendszer, amely a vállalatok között kölcsönös kapcsolatokat, áruviszonyt tételez fel. Minthogy e kapcsolatoknak áru-jellegük van, elvi alapjuk csak a megtérítés, az egyenértékűség lehet. Sem a vállalatok, sem a társadalom számára nem közömbös az, hogy az áruk előállítására fordított munka megtérül-e vagy sem. Hiszen a szocializmusnak sem érdeke, hogy olyan árut termeljen, amely senkinek sem kell. Márpedig, ha az illető termék nem elégíti ki a társadalmi szükségleteket, akkor nem is veszik meg, s az áru értéke (az előállítására fordított társadalmilag szükséges idő) sem térül meg. Az illető termék — amely egyelőre csak potenciálisan áru — a valóságban nem válik azzá, mivel nem vásárolják meg, vagyis nem a csere útján jut el a fogyasztóhoz.

Az egész nemzetgazdaság hatékonyabbá tétele — mint mondtuk — az árutermelés kategóriáinak az eddiginél fokozottabb méretű felhasználását igényli. De vajon mit jelent az értéktörvény fokozottabb felhasználása? Ha a jövedelmezőség kerül előtérbe, vajon nem az értéktörvény határozza meg a szocializmusban is az arányokat, a társadalmi munka elosztását? Hiszen ezek szerint az állam beruházásait oda fogja összpontosítani, ahol a termelés jövedelmező, ahol pedig nem az, eltekint a beruházástól. Más szóval a beruházások indokoltságának kritériuma az értéktörvény? Látszólag igen, a valóságban nem.

Az értéktörvény azért nem válhat a beruházások fő iránytűjévé, mivel egymaga keveset mond. A spontán ármechanizmus csak annyit mutat meg, hogy ha a kereslet nagyobb, mint a kínálat, az áru ára értéke fölé emelkedik, ellenkező esetben érték alá esik. Az ármechanizmusból tehát csak az olvasható ki, hogy a társadalom rendelkezésére álló idő nem ésszerűen osztották el: egy bizonyos termékből kevesebbet, másiktól pedig a kelletténél többet állítottak elő. De hogy mennyivel kevesebbet vagy többet, azt már nem mutatja meg. Csak az elégtelenségre vagy többletre hívja fel a figyelmet, de azt kvantifikálni nem képes.

A szocialista tervezésben az értéktörvény nem határozza meg a beruházások volumenét ugyan — mivel ezt a szocializmus gazdasági törvényeiből kiindulva a párt és a kormány az össznemzetgazdasági érdekek figyelembevételével határozza meg —, de távolról befolyásolja annyiban, hogy a mai döntés (beruházás) megfelel-e majd a várható ke-

reslet alakulásának, szerkezetének. Nem abból indulunk ki tehát, hogy ez vagy az a termék pillanatnyilag jövedelmező-e vagy sem. De számolni kell azzal, hogy a beruházás eredményeképpen gépet vagy fogyasztási cikket fogunk előállítani, amely előbb-utóbb kikerül a piacra, áruvá válik, el kell adni, igazolnia kell, hogy társadalmi szükségleteket elégít ki. Ezért amikor a beruházások tekintetében döntünk, meg kell vizsgálni, milyen tendenciák tapasztalhatók a fogyasztás alakulásában (mind a termelőeszközök, mind a fogyasztási cikkek esetében). Milyen termékek iránt nő a kereslet, milyen választékok iránt van lankadatlan érdeklődés, mi az, ami már idejét múltá, nem érdekli a vevőt, legyen az egyszerű fogyasztó vagy szocialista vállalat. A várható tendenciák felbecsülésekor számolnunk kell a világpiacon uralkodó tendenciákkal is. Körültekintéssel kell tehát eljárjunk, mert ha például beruházási tervünkben szerepel egy olyan szerszámgyár létesítése, amely kézi vezérlésű szerszámgépeket állít elő, mire ipari tételekben kezd a belföldi és külföldi piacra gyártani, előfordulhat, hogy mindenki a programvezérlésű szerszámgépeket keresi.

Mindez azt jelenti, hogy a beruházásokat nem szabad elsődlegesen alávetni a cserearányoknak — az értéktörvénynek —, de nem szabad ettől végsősoron elvonatkoztatni sem (mint ahogy ez eddig nemegyszer megtörtént). A beruházási politika célja az arányok betartása, esetenként kiigazításuk, a nemzetgazdaság távlati fejlesztésének biztosítása. Emellett azonban rendeltetése az is, hogy az egyenlőtlen csere okait menet közben felszámolja.

Ha a beruházásoknál a vezérfonal az értéktörvény volna, a végcél elérését — az ország termelőerőinek gyors és sokoldalú kifejlesztését — csak hosszú, költséges kerülő úton valósíthatnók meg. Ezért a tervezés feladata nem a *piac mintájára tervezni*, hanem olyan arányokat létrehozni, amelyek a piaci mechanizmus hatására soha vagy csak igen nagy vargabetűvel alakulhattak volna ki. (Gondoljunk például csak a nehézipar kibontakozására). Viszont, ha az értéktörvény kritériumai nem elegendők a beruházások elosztásának meghatározására, ez nem jelentheti az értéktörvényről való lemondást. Nem jelentheti, hogy olyan döntéseket hozzunk, amelyek távlatilag is ellentmondanak az értéktörvénynek, de olyan beruházásokat sem eszközölhetünk, amelyek csak e törvénynek felelnek meg. A helyes beruházási politika lényege tehát arányosság, a gazdasági egyensúly biztosítása — a távlati célok megsértése nélkül.

A párt gazdaságpolitikai koncepciója szerint olyan gazdasági mechanizmusra van szükségünk, amely *tülsépi* az értéktörvény szabta követelményeket — vagyis számol a politikai, társadalmi tényezőkkel is —, de egyben lehetővé teszi az értéktörvény felhasználását is, hatásának mértékében. Gazdasági mechanizmusunkban tehát a jövedelmezőség nem végső cél, hanem továbbra is csak eszköz marad, az eddiginél hatékonyabb eszköz.

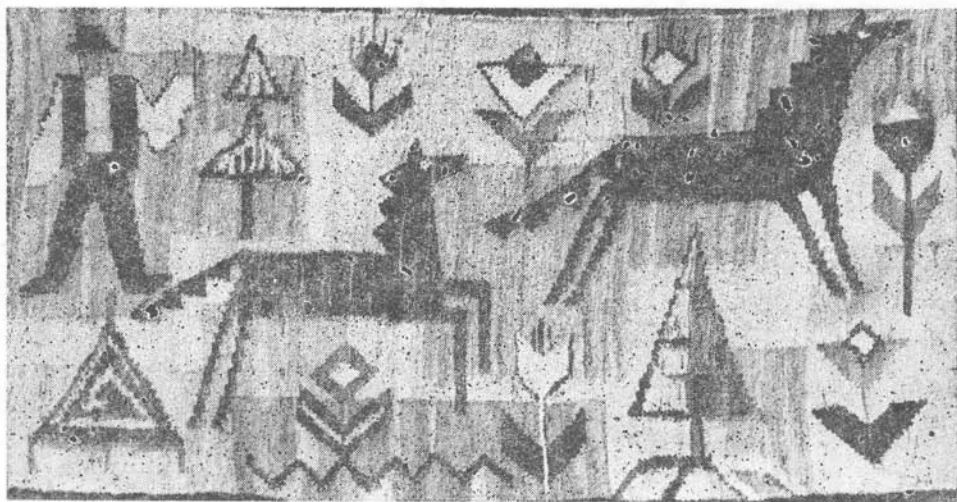
A nemzetgazdaság vezetésére és irányítására vonatkozó párthatározatoknak megfelelően a vezetést közelebb kell hozni a termeléshez, a vállalatokat közelebb kell hozni a piachoz. Ipari egységeinknek számolniuk kell a piac realitásaival. Ezért a tervezés új, tökéletesített rendszere lehetővé teszi majd, hogy a terv gazdasági-társadalmi életünk

pontosabb, érzékenyebb, hajlékonyabb és hatékonyabb szabályozója legyen. Ily módon adminisztratív centralizáció helyett gazdasági centralizáció valósul meg, adminisztratív viszonyok helyett gazdasági viszonyok alakulnak ki.

A pontosabb tervezés elmélyültebb és sokoldalúbb számításokat igényel. Ez a termelés bonyolult és komplex volta miatt ma már csak elektronikus számítógépekkel oldható meg. Ezek beszerzése vagy előállítása és a kezelő személyzet kiképzése időt vesz igénybe. Az érzékenyebb, hajlékonyabb tervezés nagyobb vállalati önállóságot, nagyobb körültekintést, piackutatást tételez fel. A piacon érvényesülő tendenciákban — különösen ma, amikor az igények és a divat gyorsan változnak — nem könnyű kiigazodni. Megfelelő szervezési keret kialakítása szükséges, amely lehetővé teszi, hogy vállalatunk könnyebben és gyorsabban tudjanak reagálni a piacon, a fogyasztásban beálló változásokra. Ez viszont a szakemberek szoros együttműködését igényli. Piackutató közgazdász, pszichológus, szociológus, formatervező, iparművész, matematikus és statisztikus gyümölcsöző együttműködése nem mellőzhető. Ezek közös munkájának rendeltetése a helyes tendenciák felmérése, mivel a szocialista termelés nem kulloghat a piac uszályában. De a piactól eltekinteni sem lehet.

Az érték kategóriák nagyobb arányú felhasználása időt, körültekintést kíván, a már kialakult rutinos munkamódszereket és gondolkodási módot ki kell küszöbölni. Ez nem történhet meg egyik napról a másikra, hanem csak hosszabb átalakulási folyamat eredménye lehet.

Igyekeztünk vázlatosan rámutatni, hogy a szocializmusban az értéktörvény nem a terv ellentéte, hanem eszköze. A feladat a tervgazdaságban az értéktörvény és árutermelés kategóriáinak az eddiginél nagyobb arányú és hatékonyabb felhasználása.

Gazdáné Olosz Ella: Faliszőnyeg